

ALBERTO MARIA BENEDETTI, *IL DIRITTO PRIVATO DELLE REGIONI*, BOLONYA, IL MULINO, 2008, 310 PÀGINES

«Anche in Italia (come in altre realtà, ad esempio la Spagna [...]), si avverte in chi si occupa di questo problema una forte propensione a ragionamenti e affermazioni spesso di tipo esclusivamente ideologico: favorevoli o contrari all'idea che il diritto private debba essere solo uno su tutto il territorio nazionale; supporter dell'autonomia e ultrà dell'eguaglianza. Il che non è necessariamente un male, purchè sia possibile discernere —e non sempre lo è— ciò che nel discorso ha un sostrato ideologico, da ciò che, invece, ne ha uno più propriamente scientifico.» (Benedetti, p. 93, nota 10)

L'any 2001, la República Italiana va promulgar una nova Constitució de tall federal (*Legge Costituzionale* n. 3, de 18 d'octubre de 2001). Els civilistes italians han reprès el debat sobre els límits territorials del dret privat amb més força que no pas tenia sota la vigència de la Constitució anterior, del 1948. O, el que és el mateix, els límits de la capacitat normativa de les regions per a promulgar normes que afectin el dret privat. Els arguments, sigui quina sigui la postura que els autors defensin i que Benedetti il·lustra de manera detallada, no són traslladables *in totum* al context espanyol, perquè, a diferència del que succeeix a Espanya en relació amb l'atribució de competència sobre el dret civil a algunes comunitats (art. 149.1.8 de la Constitució espanyola [CE], «allí donde existan»), a Itàlia no existeix cap precepte de la Constitució que reconegui *expressis verbis* aquesta competència de les regions, amb o sense estatut especial d'autonomia. Ben al contrari, l'article 117.2l de la Constitució italiana *aparentment* deixa clar que la competència exclusiva és de l'Estat:

[L]o Stato ha legislazione esclusiva nelle seguenti materie: -l) giurisdizione e norme processuali; ordinamento civile e penale; giustizia amministrativa.

L'autor dedica part del seu estudi a explicar les relacions entre el dret civil nacional i el dret civil autonòmic a Espanya (entre altres ordenaments que han optat per un model d'estat descentralitzat), no pas per a prendre partit per aquesta opció, sinó per a analitzar els arguments en pro i en contra de la diversitat. En l'ordenament italià, el Codi civil ha reflectit tradicionalment la unitat del dret civil i, en conseqüència, la Constitució italiana —ni ara ni abans— no atorga competència a les regions en aquest sentit. No hi ha hagut mai cap tradició local que calgui preservar («[...] il diritto civile della penisola era, già prima che il codice civile de 1865 formalmente sanzionasse questo stato di cose, quello francese, e nessuno dei codice civile pre-unitari esprimeva un diritto territo-

rialmente diferenciado, o frutto di tradizioni storico-culturali locali peculiari, come, pure accade ed è caduto in altre realtà nazionali federali (come Spagna e Germania [...]), p. 18).

Dit això, Benedetti critica la fórmula continguda en l'article 117.2l de la Constitució italiana i les interpretacions restringides que se n'han fet, perquè les regions són titulars de competències —exclusives, compartides— el desenvolupament de les quals afecta o pot afectar el dret privat. La tesi de Benedetti és que negar la constitucionalitat de totes o part d'aquestes normes equival a buidar la competència regional en la matèria de què es tracti. Addicionalment, entén que la competència exclusiva de l'Estat sobre l'*ordenament civil* no expressa la matèria sobre la qual aquesta es projecta (el dret civil), sinó que indica només un límit a l'autonomia de les regions. Admet que no hi pot haver pluralitat d'ordenaments civils —la situació és, doncs, molt distinta a la constitucionalment reconeguda a Espanya («[...] le preoccupazioni in ordine a possibili “esplosioni” di un diritto privato regionale “alla spagnola” sono infondate; la norma costituzionale fuga questo timore, ed ammette, semmai, solo micro-norme di diritto privato d’emanazione regionale», p. 122)—, però això no vol dir que la unitat del dret civil exigeixi sempre regulacions uniformes.

La tesi de l'autor és que la diversitat procura normes més eficients, més ben adaptades a les particularitats de cada regió, i, sobretot, que la uniformitat és incompatible amb l'orientació regionalista de la Constitució del 2001. L'autonomia no trenca el principi d'igualtat entre tots els ciutadans (art. 3 de la Constitució), però afegeix que «sempre que les diferències de tractament siguin *raonables*». Després d'una jurisprudència fortament centralista (fins als anys setanta), la tesi de la *raggionevolezza* és la que s'ha obert pas en la jurisprudència, decididament a partir de la Sentència del Tribunal Constitucional núm. 352/2001, en la qual el Tribunal afirma:

[...] il diritto privato si pone quale limite alla legislazione regionale in quanto fondato sull'esigenza, sottesa al principio costituzionale di eguaglianza, di garantire nel territorio nazionale l'uniformità della disciplina dettata per i rapporti tra privati [...] anche la disciplina dei rapporti privatistici può subire un qualche adattamento, ove questo risulti in stretta connessione con la materia di competenza regionale e risponda al criterio di ragionevolezza, che vale a soddisfare il rispetto del richiamato principio di eguaglianza.

Per tant, l'anàlisi no s'ha de centrar en la qüestió de si les regions poden promulgar normes que incidentalment afectin instituts de dret civil, sinó en com i per què han decidit fer-ho. En un fructífer diàleg amb la doctrina i la jurisprudència, Benedetti assumeix la difícil tasca d'establir les línies i els criteris que

poden servir de guia per a dotar de contingut aquell concepte. A aquest efecte i sempre en funció de diferents títols competencials (p. ex., urbanisme, caça, pesca, aigües, agricultura i boscos, comerç, activitats professionals, esports, protecció civil), l'autor descriu els àmbits que poden ser més o menys permeables al principi d'igualtat i els classifica en funció de la resistència (alta, mitjana o baixa) que poden oferir a una possible potestat normativa de les regions.

En essència, es tracta de veure en cada cas si les disposicions de dret privat que conté la norma dictada a l'empara dels títols competencials propis, excedeixen o no la finalitat que persegueix la norma en qüestió (*raggionevolezza intrinseca*). No sempre significaran un atemptat injustificat a la uniformitat que procuren les normes civils de l'Estat, si resulta que només consideren o concreten els seus principis (*raggionevolezza estrinseca*). L'exercici és molt complicat i fortament casuístic. Àdhuc dins de cada àmbit «de resistència» es reconeix que hi pot haver graus.

El lector trobarà molts exemples, al llarg de les gairebé tres-centes pàgines que té el llibre, i arguments imaginatius i assenyats en pro de la regionalització del dret privat. Poden trobar-se punts de connexió amb el debat que té lloc a Espanya sobretot si, en lloc de fixar-nos en l'abast de la competència en matèria civil de les comunitats que la tenen reconeguda constitucionalment, desviem l'atenció cap a la problemàtica, de la qual també s'ha ocupat sovint el Tribunal Constitucional espanyol, dels límits de l'exercici de la competència autonòmica quan les comunitats autònomes desenvolupen títols competencials propis que, directament o indirecta, també afecten el dret civil, però sense tenir competència en la matèria; o quan, tot i tenint-la, el seu desenvolupament afecta d'altres matèries que són sempre i únicament competència exclusiva de l'Estat. Les fronteres no són clares, la jurisprudència del Tribunal Constitucional és vacil·lant i, de vegades, molt poc *raonable*.

Esther Arroyo i Amayuelas
Professora titular de dret civil
Universitat de Barcelona